

Е.Ф. МІТАСОВА, Н.Г. ОНАЦЬКА
Донецький національний технічний університет

МІСЦЕ І РОЛЬ НЕУЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ У НАУКОВОМУ СТИЛІ МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ)

У статті дається опис і аналіз неузгоджених означень та способи їх використання у науковому стилі мовлення, пропонується система роботи над ними в іноземній аудиторії.

Ключові слова: *неузгоджені означення, науковий стиль мовлення, українська мова як іноземна.*

Постановка проблеми. Неузгоджені означення у науковому стилі мовлення ще не були предметом спеціального лінгвістичного дослідження, тому виникла нагальність зібрати та проаналізувати їх функціонування. Це пояснюється тим, що незнання омонімії синтаксичних конструкцій, коли одна і та ж конструкція може не тільки займати різні місця у реченні, а й виступати у різних синтаксичних конструкціях (наприклад, прийменникові сполучення «для + іменник у родовому відмінку» в одних випадках може функціонувати як неузгоджене означення, а в інших як обставина мети. Сполучення «з + ім. в родовому відмінку» в одних випадках виступає як додаток, а в інших – як неузгоджене означення). Усе це призводить до нерозуміння іноземними студентами змісту усього речення.

Навчання студентів-іноземців їх майбутній спеціальності в умовах українського мовного середовища вимагає від них активного володіння науковим стилем сучасної української мови. Якщо задля пасивного володіння мовою достатньо розуміння студентами науково-технічних текстів й відтворення їх змісту, то задля активного володіння цим різновидом функціональних стилів такого знання недостатньо. Студентам необхідно уміти вільно оперувати основними мовними одиницями, тобто практично володіти науковим стилем мови, що би знання української мови стало ефективним засобом у оволодінні спеціальністю. Основною метою навчання українській мові з урахуванням спеціальності на основних факультетах є розвиток монологічного мовлення студентів, тобто породження «тексту», що складається з ланцюга висловлювань, які мають правильне граматичне, лексичне і семантичне оформлення.

Мета статті – опис і аналіз неузгоджених означень та способи їх використання у науковому стилі мовлення.

Виклад матеріалу. Тому на основному етапі мета у навчанні українській мові іноземних студентів – підготувати їх як до читання наукової неадаптованої літератури, так і до викладання навчального матеріалу за фахом. У зв'язку з цим навчальний матеріал, що пропонується на заняттях з української мови, на основному етапі носить інший характер, ніж на підготовчому факультеті. Якщо на підготовчому факультеті під час навчання основам загальнонаукового мовлення підручники і посібники містять в собі адаптовані тексти з фізики, хімії, математики, то на основних факультетах як навчальний матеріал слід вибирати неадаптовані тексти. Очевидно, тут необхідно вивчати неадаптовану літературу з спеціальності (матеріал з підручників, посібників і т. ін.), тому що на «виході» ми повинні отримати від студентів ту лексику і граматику, ті навички й вміння, які ми заклали на «вході».

Звернення до текстів з спеціальності під час навчання українській мові іноземних студентів – нефілологів викликана необхідністю до оволодіння ними науковим стилем мови, який має свою специфіку.

Синтаксис наукової мови характеризується перш за все тим, що речення завжди є вираженням судження у всій логічній повноті його побудови. Отже, основною задачею у навчанні студентів-іноземців науковому мовленню є навчання їх логічному викладенню

зв'язків об'єктивного світу (у межах кола речей та явищ, поданих якоюсь окремою галуззю науки засобами української мови).

Задля активної участі в навчальному процесі іноземні студенти на першому курсі інженерних факультетів повинні оволодіти основними конструкціями наукового мовлення і необхідним лексичним мінімумом. Кінцева мета викладання українській мові як іноземній - навчити студентів відтворювати свою думку українською мовою як в усному, так і у писемному мовленні.

Під час навчання іноземних студентів науковому стилю мови (з урахуванням спеціальності) основним завданням є виділення необхідного мінімуму мовного матеріалу, який характеризує цей стиль мовлення.

Аналіз підручників технічного профілю показує, що неузгоджені означення є досить застосованою конструкцією для дисциплін, які носять описовий характер (хімія, фізика, технологія металів, матеріалознавство, загальна геологія і т. ін.), причому можна говорити як про частотність їх застосування, так і про дуже велику різноманітність типів їх конструкцій.

У проаналізованих підручниках було виділено понад 30 різних видів неузгоджених означень. Умовно за типом конструкцій їх можна поєднати у чотири групи.

До **першої групи** можна віднести неузгоджені означення, що характеризують предмет: його колір, матеріал, суттєві ознаки, стан, структуру і т. ін.

1. Так під час характеристики речовини за кольором, складом і структурою використовують конструкцію «родовий відмінок без прийменника».

Приклади:

- *Хлор – газ жовто-зеленого кольору.*
- *Хлорити – водні алюмосилікати складної структури.*
- *Піроксени – групи мінералів складних сполук.*

2. При вказанні на матеріал, з якого зроблений предмет, використовують конструкцію «з(із) + родовий відмінок».

Приклади:

- *Бруси з непрозорого кварцевого скла.*
- *Стакани - з кварцевого скла - фасовані.*
- *Шамотні вироби з набивної маси для футеровок печей з обпалювання емальованого посуду.*

3. При вказанні на один з матеріалів, що має суттєве значення для властивостей – конструкція «на + місцевий відмінок».

Приклади:

- *Шамотні вироби на основі глин Аркалинського родовища.*
- *Шамотні вироби на основі каоліну.*
- *Корундові теплоізоляційні вироби на основі сферичного заповнювача.*

4. При наявності чи відсутності суттєвої ознаки використовують конструкції «з + орудний відмінок» і «без + родовий відмінок».

Приклади:

- *ККФУ – корундові з додаванням карбїду кремнію на фосфатній зав'язці, ущільнені.*
- *Водень – газоподібна речовина без кольору і запаху.*
- *Вода - це рідина без запаху і смаку.*

5. Під час характеристики речовина за станом використовують конструкцію «в(у)+місцевий відмінок».

Приклади:

- *Сидерит у чистому вигляді містить 48,2% заліза, решта 51,8% припадає на вуглецеву кислоту й кисень.*

- *Гематит у чистому вигляді містить 70,1% заліза.*

- *У природі магнетит може зустрічатися майже у чистому вигляді.*

Студенти зовсім не знайомі з **другою групою** неузгоджених означень: **конструкцією «на + місцевий відмінок»** (мулітові легкі вироби виготовляють на основі електрокорунду).

Засвоєння й відпрацювання цієї конструкції повинно йти паралельно з конструкцією «з + родовий відмінок». Студенти повинні міцно засвоїти, що конструкція «з + родовий відмінок» характеризує предмет з точки зору матеріалу з якого він зроблений, і може бути замінена прикметником (форма із скла - скляна форма, вилівка з сталі - сталева вилівка і т. ін.). Конструкція «на + місцевий відмінок» характеризує матеріал за однією з його основних частин. Доцільно порівняти ці конструкції з конструкцією «з + орудний відмінок» і «без + родовий відмінок». Наприклад, можна порівняти:

- вироби з глини (матеріал)
- вироби на основі глин
- вироби на основі сферичного заповнювача
- вироби без сферичного заповнювача

або

- порошок периклазовий
- порошок периклазовий на фосфатній зав'язці
- порошок з добавками
- порошок без добавок

До цієї групи неузгоджених означень належить і конструкція «для + родовий відмінок», що характеризує предмет з точки зору його призначення, застосування.

Наприклад:

- Термометр – це прилад для виявлення більшої чи меншої нагрітості тіла.
- Мікроскоп – основний прилад для спостереження за мікрочастинками.
- Спеціальні прилади для вимірювання інтервалів часу називаються секундомірами.

Використовуючи прийменникові поєднання «для + родовий відмінок», слід пам'ятати, що в одних випадках вони можуть функціонувати як неузгоджені означення, а в інших як обставини мети. Поєднання «з + родовий відмінок» в одних випадках виступає як додаток, а в інших як неузгоджене означення.

Наприклад:

- Плити для подрібнювачів виготовляють із загартованого чавуну – для відносно м'яких порід.
- Плити з чавуну використовують для подрібнювачів.

Тут треба мати на увазі не тільки випадки, коли взаємне розташування слів сприяє визначенню їх синтаксичної ролі, а й випадки, коли синтаксична функція визначається змістовним навантаженням (фразовим наголосом), інтонацією і контекстом.

З усіх конструкцій, що виступають у ролі неузгоджених означень, особливої уваги заслуговує конструкція «для + родовий відмінок», тому що на неї припадає найбільша кількість помилок, які допускають студенти.

Поєднання прийменника **для** з іменником в родовому відмінку може нести означальну функцію і функцію обставини цілі.

Порівняємо:

<p>Теодоліт – це прилад для визначення відстані. Проф. Л.Б. Левенсон рекомендує наступну формулу для визначення найвигіднішого числа коливань щоки:</p> $n = 665 \sqrt{\frac{\text{tg}V}{s}}$	<p>Для визначення відстані використовують теодоліт. Для визначення числа коливань щоки проф. Л.Б. Левенсон рекомендує наступну формулу</p> $n = 665 \sqrt{\frac{\text{tg}V}{s}}$
---	--

З метою уникнення помилок при вживанні прийменників «з (із), для» студентам пропонується виконати низку вправ на трансформацію речень.

До цієї групи неузгоджених означень близька друга, яка характеризує предмет за подібністю (схожістю) з іншим предметом.

Приклади:

- Периклазові вироби застосовують для кладки подини і стін мартенівських та дугових електропечей для футерування міксерів у вигляді стаканів для розливу сталі в печах кольорової металургії.

- На основі отриманих даних у 1779 р., було виготовлено еталон метра у вигляді платино-іридієвої лінійки завширишки приблизно 15 мм і завдовжки 4 мм.

- Анод у фотоелементі береться у вигляді кільця або сітки.

До третьої групи слід віднести неузгоджені означення, що характеризують предмети з кількісної сторони. До складу конструкції входять іменник **вага, розмір, величина, потужність, ширина, глибина, висота** і т. ін., та числівник або іменник, що вказують їх точне або приблизне значення величини, їх межу. При зазначенні точної величини вживається **орудний відмінок + числівник без прийменника** або з прийменником.

Приклади:

- Під час плавки вагою (в) 185 т потяг з мутьдами забирає біля 2 годин, а під час плавки вагою (в) 380 т потребує додатковий час на маневри і завалку шихти в піч.

- Машина виготовляється двох розмірів: довжиною (в) 5.5 і 7.5 м, шириною (в) 5 – 10°; числом обертів валів (в) 12-15 у хвилину.

- Процеси гарячого прокачування великосортних профілів із сталі: круглих діаметром (в) 100 - 300мм і квадратних відповідних розмірів; двотаврових зі стінкою 140 – 600мм.

При зазначенні межі (точної або приблизної) вживають числівник з прийменниками **до** або **поряд**, а також зі словами **порядок, більше, менше, не більше, не менше**:

Приклади:

- Вихідна гірська маса шматками величиною до 12 000 мм надходить у бункер і живильником подається на попереднє сортування на важких колошникових грохотах.

- Днини з нишами застосовують для роторів великих розмірів, що використовуються під час подрібнення матеріалу величиною більше 1000 мм, які забезпечують вихід продукту подрібнення до 30 - 50 мм.

- Подрібнювач можна встановлювати у замкнених приміщеннях на відкритих майданчиках з температурою навколишнього повітря до – 400° С.

У простому реченні умовні відношення виражаються прийменниково-відмінковими формами іменника.

Значення умови виражається конструкцією «при + місцевий відмінок», яка містить у своєму складі іменники – назви параметрів предметів і явищ і неузгоджені означення, що дають кількісну характеристику параметра:

Приклади:

- Під час заливки чавуну, об'єм, що займається металом складає, біля 180 м³, або 72 % об'єму робочого простору міксера.

- При глибині ванни 3925 мм відстань від дзеркала ванни до зведення – 1925мм і площа дзеркала 52 м².

- При товщині швів до 1 мм кладку ведуть дуже ретельно.

Необхідно відпрацювати орудний відмінок у конструкціях кількісної характеристики. Студенти повинні твердо засвоїти те, що орудний відмінок вживається тоді, коли є цифрове значення довжини, ширини, висоти, ваги, потужності і таке інше. За визначеним словом стоїть назва величини, а далі її цифрове значення (плита довжиною 10 м; коло діаметром 7мм і т.д.). Перед цифровим значенням може стояти прийменник «**в (у)**», проте його вживання довільне. Якщо немає цифрового значення, а тільки загальне значення величини, вживається родовий відмінок (куля граничної товщини; ківш невеликої глибини)

I, врешті-решт, - **четверта**, найрізноманітніша за типами конструкцій, **група**, в яку можна поєднати неузгоджені означення, що характеризують предмети з боку просторових, часових, умовних, інших відносин. Цю групу доцільно розбити на три підгрупи:

Особливістю першої є те, що означуване слово - віддієслівний іменник, який зберігає відповідне дієслівне керування.

Приклади:

1. Випробування дроту на вигин з перегином призначене для визначення деформованого дроту.

2. Випробування на пробивку отворів - це різновид випробувань на зріз, але, яке проводиться на пластинах.

3. Робота на чавуні із зниженим вмістом кремнію, за даними закордонної практики, підвищує продуктивність мартенівських печей на 15%.

Порівняйте:

- Випробування на вигин з перегином - Випробувати на вигин з перегином.

- Випробування на пробивку - Випробувати на пробивку.

- Робота на чавуні – Працювати на чавуні.

- Проекція на вісь – Проектувати на вісь.

Особливістю конструкції другої підгрупи є те, що визначальне слово співвідноситься з прикметником і зберігає відповідне керування.

Приклади:

1. Фосфін має здатність утворювати додатковий зв'язок за доноро акцепторним механізмом, однак значно більш слабку, ніж у аміаку.

2. Сульфід (Al_2S_3), карбід і нітрід (AlN) мають здатність легко гідролізуватися з виділенням відповідно сірководню, метану, аміаку гідрооксиду алюмінію.

Порівняйте:

- Здатний гідролізуватися

- Здатна розчиняти метали

- Здатні на збагачення

Конструкції, об'єднані в останню підгрупу, характеризують предмет (матеріали) і явища з боку місця, мети, вмісту і т.д.

Приклади:

- Співвідношення між вагою та силою тяжіння змінюється, якщо тіло разом з опорою починає рухатись відносно Землі нерівномірно.

- Межі між фізикою й іншими природознавчими науками є відносними і з розвитком самих наук змінюється.

Ці конструкції не мають ніяких стійких загальних ознак. Деякі з них мають співвідносні конструкції, і їх синтаксична роль визначається порядком слів у реченні.

Приклади:

Неузгоджені означення	Обставини
Проф. Левенсон Л.Б. рекомендує наступну формулу для визначення найвірогіднішого числа коливань	Для визначення числа коливань щоби проф.. Левенсон Л.Б. рекомендує наступну формулу
Визначте об'єм кулі при довжині радіуса 12 см.	При довжині радіуса 12 см визначте об'єм кулі
Вже існує практика попереднього підігріву брухту у самому конверторі за допомогою киснево-паливного пальника до заливки чавуну	Вже існує практика попереднього підігріву брухту у самому конверторі за допомогою киснево-паливного пальника до заливки чавуну.

Розібраними типами конструкцій не вичерпується все розмаїття неузгоджених означень, які вживаються у науковому стилі мовлення. Виникає запитання: чи потрібно відпрацьовувати із студентами усі види неузгоджених означень?

Звичайно, ні. Багато конструкцій не викликає у студентів труднощів, тому що студенти знають активні дієслова і їх керування та основні обставинні конструкції, і не буде помилкою, якщо студент замість конструкції: **Поняття швидкості для характеристики змінного руху необхідно розширити.** – І скаже: **Поняття швидкості необхідно розширити для характеристики змінного руху.** Конструкція речення буде вірною. Проте ті

типи неузгоджених означень, в яких можливе виникнення помилок, повинні бути відпрацьовані.

З конструкцій четвертої групи слід зупинити на двох:

Під час + родовий відмінок	На + знахідний відмінок
Міцність під час стикування Напруження під час вигину Зменшення тривалості роботи печей під час роботи з бруктом	Випробування дроту на скручування Випробування на осадження (плющення) Випробування на розтягнення

Необхідно вяснити з студентами змістовну різницю цих конструкцій, співвіднести відповідні дієслівні конструкції.

Представляє практичний інтерес і порівняння такого типу конструкцій

Теорія зміцнення обкатишів, що заснована на чотирьох можливих типах зв'язку: окислення магнетиту, рекристалізація зерен гематиту або магнетиту та утворення шлаку була висунута М.Тигершельдом, Р. Куком та іншими.	М.Тигершельд, Р. Кук і інші висунули теорію зміцнення обкатишів, що заснована на чотирьох можливих типах зв'язку окислення магнетиту, рекристалізації зерен гематиту та утворення шлаку.
---	--

У лівому реченні є назва теорії – неузгоджене визначення стоїть у формі родового відмінка. У правому реченні вказані автори теорії, тоді словосполучення «зміцнення обкатишів» стає змістом і вживеться у формі знахідного відмінка з прийменником.

Система вправ з відпрацювання неузгоджених означень може бути приблизно такою: логічне осмислення даної конструкції як такої у співставленні з іншими конструкціями; відпрацювання словоформ; трансформація даних конструкцій у складне речення і зворотня трансформація (звичайно, інших речень), співставлення речень із заданими конструкціями й запитально-відповідні і ситуативні речення, що пропонують вживання потрібних конструкцій.

Література

1. Адамець П. «Порядок слов в современном русском языке». Прага, 1986. – 36 с.
2. Гак В.Г. «Проблемы лексико-грамматической организации предложения», автореферат докторской диссертации, М., 1967.
3. Мельничук И.А. Научно – техническая информация. Машинный перевод и прикладная лингвистика, вып. 8, 1964. – 320 с.
4. «Програма для студентів – іноземців, що навчаються у нефілологічних вузах» - К. Вища школа, 2004.

Надійшла до редколегії 01.03.2011

Митасова Е.Ф., Онацкая Н.Г. Место и роль несогласованных определений в научном стиле вещания (на материале профессиональных текстов).

В статье дается описание и анализ несогласованных определений и способы их выражения в научном стиле речи, предлагается система работы над ними в иностранной аудитории.

Ключевые слова: несогласованные определения, научный стиль речи, украинский язык как иностранный.

Mitasova E.F., Onackya N.G. A place and role of uncoordinated determinations is in scientific style of broadcasting (on material of professional texts).

This article gives a description and analysis of inconsistent definitions and modes of expression in a scientific style of speech, the author suggests work on them in a foreign audience.

Key words: *inconsistent definitions, scientific style of speech, the Ukrainian language as a foreign language.*